

Bevezető

A 62501-es számú, *A Magyar-mongol Nyelvjárás- és Népi Műveltségkutató Expedíció (folytatás)* című OTKA-pályázat, mint ahogy azt valamennyi publikációban és egyéb pályázatokban is hangsúlyozzuk, egy 1991-ben kezdődött, folyamatos kutatás jelenlegi szakaszához kapcsolódik, melyet az OTKA (OTKA T021174, OTKA T034689), valamint más alapítványok, úgy mint a STEIN (British Academy), a Chiang Ching-kuo (Taiwan) és a UNESCO is többször támogatott. A projekt nemzetközi együttműködésben zajlik, ennek alapja a Magyar TA és a Mongol TA közötti egyezmény, mely lehetőséget biztosít magyar kutatóknak, a korábbi MTA Altajisztikai Kutatócsoport tagjainak, valamint az ELTE Belső-ázsiai Tanszéke munkatársainak, hogy évente 1–3 hónapot töltsenek terepmunkával Mongólia különböző, a projektben megjelölt területein. Jelen periódus folyamán kibővült a tanulmányozható népcsoportok száma Kína északi területeinek mongol nemzetiségeivel (ennek akadémiai háttéréről lásd 2006-os részjelentést). Ez utóbbi bővülés egyúttal lehetőséget nyújt arra is, hogy a gyűjtött adatokat összehasonlító kutatási módszerrel megvizsgálhassuk az akkulturáció, valamint a hagyománymentési és túlélési stratégiák szempontjából.

A 2009-es kutatás földrajzi területei

A 2006, 2007, 2008-as évek terepkutatásainak útvonalait, tematikáját lásd a három részjelentésben. A 2009-es expedíció főbb adatai az alábbiak:

A bejárt útvonal:

Nyugat-Mongólia (08. 17. – 09. 03): ULAANBAATAR – XOWD – Duut sum – XOWD – Bulgan sum – ULAANBAATAR

Észak-Kína (09. 07. – 09. 24): ULAANBAATAR – KÖKE QOTA – XINING – Kumbum – Zhangye – Bayin – Sunan – Zhangye – XINING – PEKING.

Az anyaggyűjtés és az eredmények rövid összefoglalása:

Mongóliai terepmunkánk során két ojrát csoport, az urjanhajok és a torgutok között végeztünk kutatást. Elsődleges szempont volt a korábban megkezdett nyelvjárási felmérés folytatása a Bonni Egyetem kérdőívei segítségével (erről lásd még az alábbi tematikus és módszertani összefoglalókat). Több riportot készítettünk a hagyományos nomád gazdálkodáshoz kapcsolódó urjanhaj állattartásról és vadászatról, valamint a népi gyógyászattal kapcsolatban. Sikertelenül dokumentálnunk egy urjanhaj esküvőt is. A torgut népcsoport körében végzett gyűjtés központi témája a torgut néptánc, a *biyelgee* dokumentálása mellett a torgut földművelés és a Mongóliában egyedinek tekinthető torgut méhészet vizsgálata volt.

Az Észak-Kínában végzett terepmunkánk során a Qinghai és Gansu tartományokban élő mongol csoportok közül a deed mongolok, a mongol nyelvű sárga ujugrok és a Mongóliából a '30-as években átmenekült góbi-halhák között végeztünk kutatásokat. Ezek közül a legeredményesebb gyűjtést a góbi-halháknál sikerült végeznünk, több adatközlőtől kb. 5 óra hanganyagot sikerült felvennünk.

A naplójegyzetek mellett összesen több mint 12 óra videófelvétel, 13 óra hangfelvétel és körülbelül 600 digitális fénykép készült a nyári terepmunka során.

Az expedíció ez évi anyagai egyrészt kiegészítést jelentenek a Tanszékünk által e területen végzett korábbi kutatásokhoz, másrészt új, nyugati kutatók által eddig még kevésbé vizsgált kutatási témák számára is kiindulópontot jelenthetnek.

A főbb kutatási témák és az alkalmazott módszerek

Az alábbiakban vázaltszerűen kívánom bemutatni a főbb kutatási témákat és az alkalmazott kutatási módszereket.¹

I. Nyelvi, nyelvjárási kutatások

- Mongol népcsoportok - elsősorban az ojrát és a darhat - **nyelvi helyzetének** a dokumentálása
- A kutatási módszer elsődlegesen hanganyag gyűjtése:
 - ❖ népköltési szövegek gyűjtése.
 - ❖ szabad társalgás a népi műveltséget érintő témákról (például a szokások, a *ceer*-rendszer egy-egy közösségben),
 - ❖ Michael Weiers, a Bonni Egyetem professzora által kidolgozott fonológiai kérdőív használata.

II. A mongol népek szájhagyományának a vizsgálata

- Mongol népcsoportok **szellemei műveltségének dokumentálása**; a hagyomány, az átmenet és az újítás vizsgálata.
- A vizsgált anyag:
 - ❖ népköltési műfajok és a hozzájuk kapcsolódó kommunikációs helyzetek,
 - ❖ a közösség hagyományai, szokásai,
 - ❖ a közösség vallásokhoz és hiedelmekhez kapcsolódó hagyományai.
- A kutatási módszer elsődlegesen a hanganyag gyűjtése
 - ❖ népköltési szövegek gyűjtése,
 - ❖ szabad társalgás a népi műveltséget érintő témákról,
 - ❖ fotó- és lehetőség szerinti filmdokumentáció.

III. Az írott források dokumentálása

- A terepen fellelhető **írott emlékek feltárása, valamint a levéltári kutatások.**
- A kutatható anyag a terepen:
 - ❖ a mongol és tibeti nyelvű, ujjgur-mongol és tibeti írásos kéziratok vagy fanyomatos emlékek,
 - ❖ a cirill-írással mongol nyelvű kéziratok (népdalok, közmondások, nyelvjárási szavak, különböző hagyományok, melyeket az adatközlő saját maga jegyzett le).
- Módszerek:
 - ❖ fotódokumentáció helyben,
 - ❖ szövegek átírása helyben, ha a fotódokumentáció nem lehetséges.
 - ❖ Az egyes írott emlékekhez kapcsolódó adatok feljegyzése (a tulajdonos adatai; a beszerzés, öröklés körülményei, az adott anyag helye a tulajdonos tárgyi világában; ha saját maga által lejegyzett anyagról van szó, akkor a lejegyzés körülményei).

IV. A mongol népcsoportok anyagi műveltségének vizsgálata

- Mongol népcsoportok anyagi műveltségének aspektusai.
- A hagyományos nomád műveltség minél szélesebb körű feltárása, dokumentálása. A nomád kulturszindróma (Walther Heissig, Uray-Kőhalmi Katalin paradigmái alapján) jelenlegi helyzetének vizsgálata.
- A kutatási módszer:

¹ Az alább vázolásra kerülő témák és módszerek a teljes expedíciós időszakot érintik. Az utóbbi négy év kiemelt témái megtalálhatók a részjelentésekben.

- ❖ fotó- és ha lehetséges filmdokumentáció,
- ❖ hanganyagok gyűjtése: szabad társalgás az anyagi műveltséget érintő témákról, szókincsgyűjtés,
- ❖ népköltési szövegek gyűjtése.

V. Kiemelt témánk a valláskutatás, mely az alábbi területeken folyik.

V.I. Buddhizmus

- Háttér: a kilencvenes évek elejének politikai változásai és a vallási megújulás.
- Témák:
 - ❖ A megújuló buddhizmus:
 - kolostori curriculumok,
 - a kolostorok újjáépítésének dokumentálása,
 - a buddhizmushoz kapcsolódó népköltészet,
 - a buddhizmushoz kapcsolódó tárgyi világ,
 - a buddhizmushoz kapcsolódó rituálék.

V.II. Népvallás

- A népvallás (hagyomány és újítás).
- ❖ A rituálék, szertartások:
 - vezetője, résztvevői,
 - hely, idő,
 - tárgyi világ,
 - szinkretizmus.
- ❖ Népvallási szövegek.

V.III. Sámánizmus

- Háttér: a kilencvenes évek elejének politikai változásai és a vallási megújulás.
- Témák:
 - ❖ A sámánok tevékenysége:
 - a rituális szövegek hagyománya,
 - a sámánok tevékenységi körének dokumentálása (hagyomány, újítás),
 - a sámánok tárgyi világa,
 - a sámánok tevékenységének megítélése a közösségben,
 - a sámán hagyományok szinkretizmusa.

A kutatás eredményei, publikációk

1. Nemzetközileg is egyedülálló, az expedíció kezdete óta egyre bővülő hangzó- és képanyag **adatbázis**, mely a jövőben újabb, több tudományág bevonásával, nemzetközi együttműködésben vizsgálható.

2. Konferenciakötetekben, önálló gyűjteményes kötetekben, folyóiratokban közzétett, elsősorban angol és magyar nyelvű **tanulmányok**, melyek nemcsak adat- és forrásközlést tartalmaznak, hanem a terepanyagok feldolgozásának új megközelítési módjait, módszertanát is (a tematikát és módszereket lásd fent). A kiadványok listáját lásd a Közlemények rovatban.

3. A gyűjtött hangzó- és képanyag természeténél fogva megkívánja, hogy felhasználjuk a számítógépes technikai lehetőségeket, és a hagyományos módú publikálás mellett – vagy helyett – **DVD** vagy **CD** mellékletes könyv formátumban jelenjenek meg tanulmányaink, utat nyitva ezzel egy újfajta közlésmódnak. A kiadásnak ez a módja olyan komplex hozzáférést tesz lehetővé, mely nagyban elősegíti a nemzetközi projekteket és anyagaink

felhasználhatóságát. A korábban csak tudományos átírásban publikált szájhagyomány-szövegek most már hangzóanyag formában is vizsgálhatókká válnak nagyszámú kutató számára. A kiadási költségek miatt az is elképzelhetetlen volt, hogy ilyen nagy mennyiségű fotó-, sőt videóanyagot tegyünk közzé további kutatásokat megalapozva ezzel.

Első ilyen kísérletünk a négy nyelven megjelentetett Hagyományos műveltség DVD: *Material Culture (Traditional Mongolian Culture I.)*. *Materielle Kultur. (Traditionelle mongolische Kultur I.)*. *A mongol nomádok anyagi műveltsége. (Hagyományos mongol műveltség I.)*. *Уламдалалт монгол сойол*. Szerk./Ed./Hrsg. Ágnes Birtalan. Wien – Budapest, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék 2008. (DVD) egyben tudományos igényű feldolgozása is a témának. A szövegek (108, 0,5–7 oldalig terjedő hosszúságú fejezet) önállóan kiadva egy enciklopédiát alkothatnának. A DVD osztrák források bevonásával jelenhetett meg.

Az expedíció magyar nyelvű sorozatának következő és a munkatervben is beígért kötete a pályázat lezárásának pillanatában már nyomdában van, és a L'Harmattan Kiadónál fog megjelenni *Oltalmazó istenségek és Démonok* címmel. A már régóta kész kézirat annak ellenére nem kapott támogatást, hogy a megelőző kötetek közül az első kettő jó ideje nem kapható már. Megjelenését a Szerb János Alapítvány támogatása teszi lehetővé.

A kötet tartalma
Bevezetés a sorozathoz
Bevezetés a kötethez
Átírási útmutató, rövidítésjegyzék

Rítusok, szertartások

Sárközi Alice: Füstáldozat Atay-a tengrinek, a mongol ló-istennek

Kakas Beáta: Varázsige a lófejű istenséghez *Hayagrīvavidyā*

Török Róbert: Egy mongol tanvédő istenség, Dayan Degereki kísérete egy tibeti nyelvű áldozati rituálészöveg alapján

Majer Zsuzsa –Teleki Krisztina: Mongol-tibeti hálaadó áldozat (*danrag*) a haragvó istenségeknek

Bethlenfalvy Géza: A négy tibeti *Bdud*-démon (*Bdud-bzhi*) kultusza

Takács Réka: Fohász Amnyemachenhez

Takács Réka: Egy kelet-tibeti népi rítus: *glu rol*

Kuzder Rita: Necshung, a tibeti állami orákulum

Balogh Mátyás: Fekete és Fehér sámánok beavató szertartásainak hagyománya, szabályrendszere és változatai a mongóliai burjátok körében

Gelle Zsóka: Mo – a divináció tibeti módszere

Szöveg és kép a rituális hagyományban

Birtalan Ágnes: Dayan Dērx, mongol sámán-istenség ábrázolása egy buddhista tekercsképen

Kelényi Béla: A Lungta rítusának ábrázolásai – egy „nyomozás” története

Kelényi Béla: A tibeti és mongol démonok képi világa

Tibeti és mongol népvallási és folklór hagyomány

Windhoffer Tímea: Varázstárgyak a mongol- tibeti mesékben

Uray Köhalmi Katalin: Ősi eszmék új köntösben: animizmus a buddhizmusban

A könyv CD-melléklettel jelenik meg.

Kiadásra várnak még az alábbi kiadványok, melyek szerkesztési munkálatai még hosszabb időt igényelnek, és a szükséges anyagi források előteremtése is még folyamatban van:

- *Terepkutatások Belső-Ázsiában* (Az Expedíció magyar nyelvű sorozatának következő kötete).
- *Dörwöd Dialectological Texts*. (a müncheni LINCOM kiadónál kívánjuk megjelentetni).

Oktatás és kutatás

Az expedíció anyagai a korábbiakhoz hasonlóan folyamatosan bekerülnek az oktatási struktúrába. Az időközben elindult Bologna-folyamat rendszerében „nagy előadások“ keretében egyre szélesebb hallgatói közönség ismerheti meg a különböző kutatási témák eredményeit (lásd a Keleti nyelvek és kultúrák szakos tanegységlistákat a Távolskeleti Intézet honlapján, az egyes szakok honlapjain, pl. mongolszak.hu).

A kutatás személyi feltételei

A vezető kutatók az 1991-es első expedíció tagjai (Sárközi Alice, Birtalan Ágnes, Bethlenfalvy Géza), s az időközben felnövő kutatói generáció képviselői (Szilágyi Zsolt, Balogh Mátyás). A kiemelkedő nyelvtudású doktoranduszok és hallgatók is jelentős szerepet kaptak a terepgyűjtések során, többek közleményei megjelentek a Hagyományos Műveltség DVD-n is. A sikeres publikálás elengedhetetlen feltétele a jó nyelvi lektor; Pokoly Judittal már a megelőző OTKA ciklusokban is együttműködtünk, ezért jól ismeri a mongolisztika angol nyelvű tudományos szakkifejezéseit.

Az infrastrukturális háttér:

A korábbi OTKA pályázatokból sikerült a terepmunkához szükséges legfontosabb eszközöket beszerezni, ezért jelen pályázatban az eszközbeszerzésre kisebb súlyt kívántunk fektetni, azonban az amortizáció miatt, külön OTKA engedély alapján felújítottuk az adathordozó és feldolgozó gépparkot, hangsúlyozva, hogy egy nem csak az utóbbi négy év anyagainak tárolására és feldolgozására szolgál.

A pályázat volt a tárgy időszakban az egyetlen forrása a Tanszék könyvállományának (elsősorban a mongóliai és a Kínából származó nemzetiségi szakirodalom tekintetében). Az egyetem nehéz anyagi helyzete miatt az OTKA nyújtotta lehetőségeket tudtuk arra felhasználni, hogy a nagy múltú és értékes könyvgyűjteménnyel rendelkező Belső-ázsiai Tanszéki Könyvtár állományát a mongóliai helyszínen gyarapítsuk.

A költségtervről

Mint ahogyan azt a pályázatban is jeleztük, a projekt bizonyos területeinél (a terepmunka- és konferencia költségek) ingadozhatnak (elsősorban növekedhetnek) a pályázati idő előre haladtával, ezért ezt nehéz volt előre pontosan tervezni, de az egyes évek költségei tapasztalataink szerint kiegyenlítették egymást.

Köszönetnyilvánítás.

Itt szeretném megköszönni az OTKA Iroda és az ELTE munkatársainak, hogy mindig segítségemre voltak az adminisztrációs nehézségek leküzdésében.